

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЛИЗОГУБ Ярослав Григорович

УДК 343.431:343.543:340.5 (477/100)

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ТОРГІВЛЮ ЛЮДЬМИ
АБО ІНШУ НЕЗАКОННУ УГОДУ ЩОДО ПЕРЕДАЧІ ЛЮДИНИ:
ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Київ – 2003

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі кримінального права та кримінології Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України.

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Академії правових наук України, заслужений юрист України

Яценко Станіслав Сергійович,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
професор кафедри кримінального права та кримінології.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Туркевич Інна Костянтинівна,

Академія адвокатури України, завідувача кафедрою
кримінального та адміністративного права;

кандидат юридичних наук

Хавронюк Микола Іванович,

Апарат Верховної Ради України, Головне науково-експертне управління, завідувачий відділом з питань національної безпеки, оборони, правоохоронної діяльності та боротьби зі злочинністю.

Провідна установа –

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра кримінального права та кримінології, м. Львів.

Захист відбудеться “14” квітня 2003 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.05 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (01033, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 253).

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Київського національного університету імені Тараса Шевченка (01033, м. Київ, вул. Володимирська, 58).

Автореферат розісланий “11” березня 2003 року.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради
кандидат юридичних наук,
доцент

В.П. Шибіко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Споконвічно людина прагнула бути вільною. Вільно існувати, вільно обирати місце проживання, професію, дружину (чоловіка) тощо. Реалізувати ж це право їй не завжди вдавалося, оскільки такі природні блага, як свобода та особиста недоторканність, постійно піддавалися всіляким обмеженням. Неможливість або обмежена можливість реалізації людиною цих прав, як правило, були пов'язані з еволюцією української держави і сприймаються як даність.

Сучасне ж “обличчя” згаданої проблеми має певні відмітні риси, які полягають перш за все в тому, що протиправний вплив на свободу й особисту недоторканність людини пов'язується із вчиненням стосовно неї тих чи інших злочинів, серед яких особливе місце займає торгівля людьми.

За повідомленнями Європолу та ООН, щороку до різних країн Європи контрабандним шляхом переправляється 4 млн. людей з усього світу, поповнюючи, як зазначає виконавчий директор відділу боротьби з наркотиками та профілактики злочинності ООН Піно Арлакчі, “багатомільйонну армію сучасних рабів, яка дорівнює за одними даними 27 мільйонам, а за іншими – 200 мільйонам”. Суми злочинних доходів від цієї діяльності щорічно сягають 7 млрд. доларів США, і це не дивно, бо одна жінка, яку використовують в сексіндустрії, заробляє для своїх хазяїв близько 350 євро за день.

Швидке поширення цього ганебного явища в сучасній Україні зумовило необхідність прийняття відповідних законів та інших нормативно-правових актів, спрямованих на боротьбу з “білим рабством”. 24 березня 1998 року Законом України “Про внесення змін у деякі законодавчі акти України в зв'язку з прийняттям Закону України “Про внесення змін та доповнень у Кодекс про шлюб та сім'ю України” було введено норму (ст. 124¹ КК України) про відповідальність за торгівлю людьми.

У 2000 році в Україні відбувся перший захист кандидатської дисертації з проблем запобігання торгівлі жінками та дітьми, автором якої є В.О. Іващенко, але в цій дисертації ставилися питання переважно щодо кримінологічних аспектів зазначеного злочину, а головне – розгляду було піддано “стару” кримінально-правову норму (ст. 124¹ КК України 1960 року). На лютий 2003 року заплановано захист ще однієї кандидатської дисертації за темою “Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми: аналіз складу злочину”, автором якої є В.А. Козак. Але у цій роботі не висвітлено проблему застосування до осіб, винних у вчиненні злочину, передбаченого ст. 149, кримінального покарання та інших заходів кримінально-правового впливу, зокрема, сформульованих у ст.ст. 75, 79 КК України, що залишає цей аспект проблеми відкритим. Вельми актуальною є й проблема відсутності в науці кримінального права комплексного порівняльно-правового дослідження згаданого складу злочину.

Проведення у 2001 році в Україні кримінально-правової реформи завершилося прийняттям нового Кримінального кодексу, у якому в ст. 149 передбачено відповідальність за злочин, що має назву “Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини”. Але навіть після цього згадана норма не позбавилась певних вад і в такому вигляді її навряд чи можна визнати здатною забезпечувати в повному обсязі захист людини від протиправних посягань. Частково про це говорить і статистика. Так, незважаючи на зростання кількості кримінальних справ (якщо на початку 1998 року їх було порушено лише дві, то в 1999 – 11, у 2000 – 42, 2001 – 91, а станом на 28 листопада 2002 року, як указують експерти Міжнародної організації з міграції – уже 298), на сьогодні лише по 10 (десяти) з них є обвинувальні вироки суду.

Головна причина такого стану речей – це певна недосконалість ст. 149 чинного Кримінального кодексу. Детальне її вивчення показало, що вона потребує відповідного законодавчого “чищення” з багатьох причин. Це і загальна складність тексту норми для розуміння, і некоректність формулювання об'єктивної сторони зазначеного складу злочину (чомусь не криміналізовано купівлю людини й таку форму придбання людини, як “інше оплатне одержання людини”, що призводить до певних труднощів у правозастосовчій діяльності при кваліфікації дій злочинців), і зайва кількість цілей, наявність яких значно ускладнює доведення вини торговців

людьми, і залишення поза законодавчою увагою певних ознак (зокрема, обману), що підвищують суспільну небезпеку злочину й заслуговують на віднесення до числа кваліфікуючих, і непродуманість міри покарання за діяння, описані в ч. 1 ст. 149 КК України, й відсутність заохочувальних норм тощо. Глибоке теоретичне розроблення питання кримінальної відповідальності за торгівлю людьми має надати можливість розв'язати існуючі проблеми (кримінально-правова оцінка цього злочину, учиненого в співучасті, відмежування його від суміжних злочинів, кваліфікація торгівлі людьми за наявності сукупності злочинів, визначення меж злочинного при вчиненні акту торгівлі тощо), а також сприяти поліпшенню як правотворчої, так і правозастосовчої діяльності.

Усе це, на думку автора, підкреслює актуальність і доцільність обраної теми дисертації.

Питання кримінальної відповідальності за торгівлю людьми розглядалися в роботах І. Бергера, М. Війєрс, Н.О. Гуторової, С.Ф. Денисова, Т.А. Денисової, Ю.А. Кармазіна, В.А. Козака, В.М. Куца, А.М. Орлеана, В.І. Осадчого, В.П. Панова, І.В. Пшеничного, Р. Хавемана, М.І. Хавронюка, Донни М. Хьюз.

У процесі вивчення даної проблеми автор не тільки сконцентрував увагу на кримінально-правовому дослідженні злочину, передбаченого ст. 149 КК України, а й проаналізував і використав законодавчий досвід ряду зарубіжних країн, а саме: відповідні положення кримінальних кодексів Австрії, Індії, Іспанії, Казахстану, КНР, Нідерландів, Польщі, Республіки Білорусь, Республіки Болгарія, Республіки Молдова, Російської Федерації, Узбекистану, Франції, ФРН, Швейцарії, Швеції, штату Нью-Йорк, Кримінального закону Латвійської Республіки.

Значну роль у виробленні авторської концепції кримінальної відповідальності за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини відіграли праці М.І. Бажанова, Л.С. Білогриць-Котляревського, В.І. Борисова, Я.М. Брайніна, С.Б. Гавриша, В.К. Глістіна, Н.О. Гуторової, П.С. Дагеля, Ю.О. Демідова, В.П. Ємельянова, М.Й. Коржанського, В.М. Кудрявцева, В.Г. Макашвілі, П.С. Матишевського, М.І. Мельника, С.Ф. Мілюкова, В.О. Навроцького, А.В. Наумова, А.А. Піонтковського, С.В. Познишева, В.В. Скибицького, В.Я. Тація, А.Н. Трайніна, Б.С. Утевського, Є.В. Фесенка, В.Л. Чубарева, С.Д. Шапченка, С.С. Яценка.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану ("Кваліфікація злочинної діяльності") науково-дослідної роботи кафедри кримінального права та криминології і є складовою частиною загальної науково-дослідної програми Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України "Боротьба з транснаціональною організованою злочинністю" (п. 3.1). Окремі пропозиції, викладені автором на сторінках даної роботи, ураховують вимоги Програми запобігання торгівлі жінками та дітьми, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України № 1768 від 25 вересня 1999 року та Указу Президента України № 20 від 18 січня 2001 року "Про додаткові заходи із запобігання пропажі людей, удосконалення взаємодії правоохоронних та інших органів виконавчої влади з їх розшукування".

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є комплексне розроблення та аналіз торгівлі людьми як транснаціонального антисоціального явища у всіх її проявах та формах і як складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України, у порівнянні з положеннями кримінальних кодексів ряду зарубіжних країн.

Відповідно до мети дослідження поставлено такі завдання:

- 1) вивчити історичну еволюцію відповідальності за торгівлю людьми; 2) дослідити міжнародно-правові документи з приводу запобігання "білому рабству"; 3) проаналізувати слідчо-прокурорську та судову практику щодо питань кримінальної відповідальності за торгівлю людьми за КК України; 4) оцінити коректність уживаної термінології в тексті кримінально-правової норми про відповідальність за торгівлю людьми; 5) дослідити склад злочину "торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини" (ст. 149 КК України); 6) визначити безпосередній об'єкт злочину; 7) розв'язати питання щодо правильного розуміння та застосування положень ст. 149 КК України; 8) проаналізувати відповідні положення кримінальних кодексів окремих зарубіжних країн для можливого запозичення певного досвіду; 9) унести конкретні пропозиції щодо вдосконалення норми про відповідальність за торгівлю людьми; 10) на підставі проведеного

дослідження розробити та запропонувати свою редакцію норми про відповідальність за торгівлю людьми.

Об'єктом дослідження є торгівля людьми як транснаціональне антисоціальне явище, його природа і сутність, а також юридичні форми її прояву в кримінальному законі.

Предметом дослідження є кримінально-правові норми вітчизняного та зарубіжного законодавства, що встановлюють відповідальність за торгівлю людьми або за інші незаконні угоди щодо передачі людини, практика застосування ст. 149 КК України під кутом зору виявлення вад цієї норми, що потребують усунення для підвищення її правоохоронного потенціалу.

Методи дослідження. Дослідження проводилося з використанням таких методів пізнання, як історичний (у процесі ознайомлення з літературою та законодавством минулих століть: Руською Правдою, Артикулом Воїнським 1715 року Петра I тощо), логіко-граматичний (при тлумаченні певних положень КК України 1960 року й чинного кримінального закону, зокрема тексту диспозиції ч. 1 ст. 149 КК України 2001 року, а також понять “людина”, “особа”, “група осіб за попередньою змовою”, “продаж людини” тощо), аналітичний (наприклад, коли було необхідно обґрунтувати, довести, спростувати ті або інші погляди), порівняльно-правовий (у процесі співвідношення статей КК України 2001 року з відповідними положеннями кримінальних кодексів деяких зарубіжних країн), статистичний (при вивченні довідок, звітів правозастосовчих органів про злочини, що посягають на свободу та недоторканність людини). Були також використані деякі дані науки психології (переважно для аргументування своїх поглядів на суб'єктивну сторону основного складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України).

Емпірична база дослідження. У процесі написання дисертації автором було вивчено статистичні й аналітичні дані МВС України, СБУ, Інтерполу, Генеральної прокуратури України, Міністерства юстиції України, Верховної Ради України, Верховного Суду України, рішення Конституційного Суду України, Ради Європи, інформаційні джерела щодо запобігання торгівлі людьми неурядових організацій “Ла Страда-Україна” та “Winrock International” за період з 1995 по 2002 роки. Проаналізовано понад 60 кримінальних справ, 8 з яких за фактами торгівлі людьми, 70 матеріалів дослідчої перевірки за фактами торгівлі жінками і дітьми, виготовлення та збуту порнографічних предметів, втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, утримання місць розпусти, а також понад 100 адміністративних протоколів щодо осіб, які займалися проституцією. Проведено опитування 20 суддів, 54 працівника МВС та 22 працівника прокуратури. Використано й особистий досвід роботи в слідчих підрозділах УМВС України в Луганській області.

Наукова новизна одержаних результатів. Робота, з одного боку, є першим в Україні комплексним монографічним порівняльно-правовим дослідженням кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 149 чинного КК України, а з іншого, у ній уперше в Україні проаналізовано проблему покарання, у рамках якої значне місце посідає й питання доцільності застосування до винних осіб певних інститутів звільнення від відбування покарання, законодавчо сформульованих у статтях 75, 79 КК України, які є новелами для української кримінально-правової науки.

На захист виносяться такі положення:

1) доцільність визнання свободи й особистої недоторканності людини безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 149 КК України; 2) доцільність визнання єдино можливими цілями торгівлі людьми наживу та іншу вигоду; 3) доцільність криміналізації “купівлі людини” шляхом законодавчої фіксації цієї угоди в тексті диспозиції ч. 1 ст. 149 КК України; 4) визначення поняття торгівлі людьми взагалі як здійснення стосовно людини (групи людей) незаконної угоди купівлі-продажу з метою наживи або іншої вигоди; 5) доцільність криміналізації такої угоди, як “інше оплатне одержання людини”, шляхом її законодавчої фіксації в тексті диспозиції ч. 1 ст. 149 КК України; 6) доцільність віднесення дій, пов'язаних із торгівлею людьми з використанням обману або поєднаних із переміщенням потерпілого через державний кордон України, до розряду кваліфікуючих ознак злочину, передбаченого ст. 149 КК України; 7) доцільність уведення до ст. 149 КК України норми про дійове каяття як спеціальної підстави звільнення винної особи від кримінальної відповідальності за цей злочин; 8) доцільність виведення з-під дії ст. 149 КК України акту купівлі людини, який супроводжувався метою звільнення потерпілого від злочинної

залежності, що утворилася в результаті вчинення стосовно нього розглядуваного злочину; 9) доцільність зниження віку, з якого можлива кримінальна відповідальність за кваліфікований та особливо кваліфікований склад злочину “торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини”, з 16 до 14 років; 10) доцільність заміни обов’язкового характеру конфіскації майна в санкції ч. 3 ст. 149 КК України альтернативним; 11) доцільність доповнення вжитого у ч. 3 ст. 149 тексту “...пов’язані з незаконним вивезенням дітей за кордон...” словом “малолітніх”; 12) конкретні рекомендації щодо вдосконалення як ст. 149, так і окремих положень КК України, роз’яснення питань кваліфікації злочинів та їх відмежування, приведення юридичної термінології, застосованої в тексті норми та назві розділу, де ця норма розміщена, у відповідність до її призначення (зокрема, доцільність використання поняття “людина” замість поняття “особа”) тощо; 13) можливий варіант норми про відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини”.

Практичне значення результатів дослідження визначається перш за все тим, що автор сформулював рекомендації щодо вдосконалення ст. 149 КК України та запропонував її нову редакцію, направивши відповідного листа до Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, на який зі згаданого Комітету було одержано відповідь про слушність поданих рекомендацій і пропозицій та можливість їх урахування в процесі вдосконалення норм чинного КК України (лист вих. № ВР/06-19/14-678 від 17.12.2002 р.).

Інформацію, викладену автором у деяких наукових статтях, яка віддзеркалює зміст дисертації, покладено в основу занять у системі службової підготовки слідчих СУ УМВС України в Луганській області (лист вих. № 3/1-66 від 13.01.2003 р.) та прокурорсько-слідчих кадрів органів прокуратури Луганської області (лист вих. № 04/2-10д-03 від 30.01.2003 р.).

Положення, які містяться в роботі, будуть корисними в навчальному процесі вищих юридичних навчальних закладів і факультетів при викладанні Особливої частини кримінального права, для розроблення певного спецкурсу, при підготованні підручників, навчальних і методичних посібників, а також при проведенні занять з підвищення кваліфікації суддів, прокурорів, адвокатів, слідчих, працівників спеціальних підрозділів по боротьбі з торгівлею людьми.

Результати дослідження можуть бути використані при можливому підготованні постанови Пленуму Верховного Суду України щодо практики застосування судами України законодавства про відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини.

Викладені в дисертації положення, висновки та пропозиції можуть стати матеріалом для подальших досліджень в науці кримінального права.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертації було обговорено на спеціальному засіданні кафедри кримінального права та кримінології Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України. Дисертант виступав із повідомленнями на міжнародному науково-практичному семінарі “Злочини проти особистої волі людини” (19-20 вересня 2000 року, м. Харків), науково-практичній конференції “Сучасні проблеми юридичної науки та правозастосовчої діяльності” (20-21 грудня 2001 року, м. Харків), міжнародній науково-практичній конференції “Нове кримінальне і кримінально-процесуальне законодавство та завдання юридичної підготовки кадрів ОВС України” (30-31 травня 2002 року, м. Луганськ).

Окремі положення дисертації було обговорено під час роботи міжнародної Літньої школи “Права людини в Європі”, котра працювала у м. Мінську, Республіка Білорусь з 1 по 16 липня 2002 року, у якій дисертант брав особисту участь.

Публікації. Основні пропозиції та висновки, сформульовані в дисертації, знайшли відбиття у монографії, а також у семи наукових статтях, шість із яких опубліковано в збірниках, що входять до переліку наукових фахових видань (одна стаття у співавторстві, де особистий внесок автора становить 50%, його складають власні теоретичні розробки), у трьох тезах на науково-практичних конференціях.

Структура роботи визначається її метою та завданнями, які впливають із цієї мети. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, які містять сім підрозділів, висновків і пропозицій, списку використаних джерел (249 найменувань на 23 сторінках), а також додатків на 3 сторінках. Основний текст дисертації займає 176 сторінок. Загальний обсяг роботи – 202 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність обраної теми дисертації, ступінь її наукового розроблення. Визначаються об'єкт, предмет, цілі, завдання, наукова новизна та емпірична база дисертаційної роботи. Формулюються основні положення, які виносяться на захист, розкривається практичне значення одержаних результатів дослідження, наводяться дані про їх апробацію.

У першому розділі “Об’єктивні ознаки основного складу злочину “Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини”: порівняльно-правовий аспект”, який складається з двох підрозділів, розкривається зміст об’єкта і предмета злочину, а також об’єктивної сторони основного складу злочину.

У першому підрозділі “Об’єкт та предмет злочину” досліджується ряд питань про визначення об’єкта злочину як соціальних цінностей; звертається увага на необхідність розмежування понять “об’єкт злочину” та “об’єкт кримінально-правової охорони”; аналізуються родовий та безпосередній об’єкти злочину, передбаченого ст. 149 КК України; піддається розгляду поняття “предмет злочину”; обґрунтовується доцільність уживання поняття “людина” на означення потерпілого замість поняття “особа”; проводиться порівняльний аналіз норми про відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини з аналогічними нормами КК деяких країн світу.

Дисертант доходить висновку, що родовим об’єктом згаданого злочину є людина як жива, біологічна істота, оскільки чинний Кримінальний кодекс рівно охороняє права і малюків, і дорослих, і неосудних, і тих, хто не страждає на психічні захворювання, які позбавляють людину особистісних рис. Аргументуючи такий підхід, автор доводить, що поняття “особа” на відміну від поняття “людина” не може поширюватися на немовлят або неосудних, оскільки ця категорія людей або ще не набула ознак соціалізованої субстанції внаслідок дуже малого віку, або вже позбулась їх унаслідок повного ураження своєї особистості хворобою. Тому вживання в ст. 149 КК України поняття “особа” на означення потерпілого буде штучно обмежувати коло осіб, права та свободи яких повинні знаходитися під захистом даної норми. На підставі вивчення розглянутих судами України кримінальних справ за фактами торгівлі людьми та кримінальних кодексів деяких країн світу, автор обґрунтовує положення, що при вчиненні згаданого злочину протиправний вплив завжди спрямовується на такі права людини, як свобода та особиста недоторканність, які, на його думку, і являють собою основний безпосередній об’єкт цього кримінально караного діяння.

Небезпечність торгівлі людьми, як уважає дисертант, полягає в тому, що діяння, сформульовані в ст. 149 чинного Кодексу, порушують основні права людини, а її саму перетворюють на річ, оскільки результатом даного злочину є одержання потерпілого в незаконну фактичну “власність” або в незаконне фактичне “володіння”, навіть за умов “добровільності” цих незаконних угод. Це відбувається саме тому, що “жертва” потрапляє, зокрема, у боргову залежність покупця, який, сплативши певну суму за “товар”, уважає себе його власником і може робити з ним усе, що завгодно (бити, експлуатувати, ображати тощо). Це дає авторові підстави визначити коло додаткових об’єктів кримінально-правової охорони, до яких відносяться здоров’я людини, її честь, гідність, моральність, а іноді й життя.

Визначивши основний безпосередній об’єкт злочину, передбаченого ст. 149 КК України, автор формулює власне розуміння понять “право людини на свободу”, яким є “гарантована державою природна можливість людини безперешкодно робити будь-який життєвий вибір, вільно існувати, пересуватися, спілкуватися, працювати та відпочивати, здійснювати продовження роду і виражати свої думки незалежно від чийоїсь волі та в порядку, який не суперечить закону”, та “право людини на особисту недоторканність” як “гарантовану державою природну можливість

вільного існування людини без якого-небудь стороннього протиправного втручання чи впливу в її особисте життя та на неї саму, її честь та гідність”.

Досліджуючи питання предмета злочину, автор дійшов висновку, що злочин, передбачений ст. 149 КК України, є безпредметним.

На підставі узагальнення теоретичного матеріалу, результатів правозастосовчої діяльності та порівняльно-правового аналізу кримінальних кодексів зарубіжних країн автор зробив спробу привернути увагу законодавця до доцільності заміни в тексті норми, де йдеться про потерпілого, поняття “особа” поняттям “людина”.

У другому підрозділі “Об’єктивна сторона складу злочину” автор аналізує зміст злочинного діяння як зовнішньої форми прояву торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо передачі людини.

Відповідно до змісту диспозиції ч. 1 ст. 149 КК України, цей злочин складається з трьох самостійних дій, які, власне, і утворюють об’єктивну сторону його основного складу. Це, по-перше, *продаж людини*, по-друге, *інша її платна передача*, а по-третє, *здійснення стосовно людини будь-якої іншої незаконної угоди*, пов’язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою або без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи іншої передачі іншій особі (особам) з зазначеними в законі цілями.

Досліджуючи даний елемент складу злочину, автор дійшов висновку, що законодавча фіксація в нормі кримінального закону лише такої форми торгівлі людьми, як продаж людини, по-перше, штучно виводить з-під дії ст. 149 КК України 2001 року випадки купівлі потерпілого, а по-друге, ставить під сумнів коректність викладу тексту диспозиції ч. 1 норми. Проблему викликає й відсутність криміналізації такої угоди, як “інше платне одержання людини”, яка є, по суті, зворотним боком “іншої платної передачі”. Таке становище штучно усікає сферу поширення норм кримінального закону на певне число діянь, які по-перше, є самостійними формами протиправного одержання потерпілого, а по-друге, відзначаються підвищеною суспільною небезпечністю.

Але водночас дисертант доводить, що не кожне придбання людини повинне заслуговувати на негативну кримінально-правову реакцію з боку держави. Так, автор уперше в Україні обґрунтовує доцільність непоширення дії ст. 149 чинного Кодексу на випадки придбання людини, коли набувач має на меті звільнення “жертви” від злочинної залежності, що утворилася в результаті вчинення стосовно неї злочину, передбаченого частинами 1, 2 та 3 згаданої статті. Оскільки в даному випадку діяльність набувача не тільки не є суспільно небезпечною, а навпаки проїнята благородним бажанням і спрямована на те, щоб “розкріпачити” “жертву” злочину.

Крім цього, дисертант пропонує законодавчо зафіксувати в нормі про відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини спеціальний інститут дійового каяття як підставу звільнення від кримінальної відповідальності покупця, який придбав людину з метою наживи або іншої вигоди але, не вчинивши стосовно неї ніяких злочинних дій, відпустив її на волю, компенсувавши цій людині завдану шкоду.

За допомогою логіко-граматичного й аналітичного методів пізнання, а також з урахуванням положень цивільного законодавства дисертант дійшов висновку про те, що взагалі торгівлею людьми є здійснення стосовно людини (групи людей) незаконної угоди купівлі-продажу з метою наживи або іншої вигоди. Автор також пропонує власні визначення окремих термінів, що безпосередньо стосуються складу злочину, передбаченого ст. 149 КК України: *продаж людини – це незаконна угода, яка полягає в передачі людини однією особою в незаконну фактичну “власність” іншій особі з метою наживи або іншої вигоди; купівля людини – це незаконна угода, спрямована на придбання людини в фактичну незаконну “власність” з метою наживи або іншої вигоди; інша платна передача людини – це незаконне платне відчуження людини лише для подальшого незаконного фактичного тимчасового володіння та користування нею, що робиться однією особою на користь іншої з метою наживи або іншої вигоди; інше платне одержання людини – це незаконне платне придбання людини лише для подальшого незаконного фактичного тимчасового володіння та користування нею з метою наживи або іншої вигоди; інша незаконна угода стосовно людини – це будь-яка незаконна угода з приводу передачі людини однією особою*

(особами) у незаконну фактичну “власність” іншій особі (особам) з метою одержання будь-якої вигоди чи винагороди, за виключенням грошової.

Діяння, описані в ч. 1 та ч. 2 ст. 149 КК України, є злочином з формальним складом, а в ч. 3 цієї ж статті – з формально-матеріальним. На думку дисертанта, “торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини” є закінченим злочином з моменту передачі людини однією особою іншій. Але якщо у перших двох формах цього суспільно-небезпечного діяння переміщення потерпілого через державний кордон України не вимагається, то для третьої форми воно є обов’язковою умовою.

У другому розділі “Суб’єктивні ознаки основного складу злочину “Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини”: порівняльно-правовий аспект”, який складається з двох підрозділів, розкриваються ознаки суб’єкта злочину та суб’єктивної сторони його основного складу.

У першому підрозділі “Суб’єкт злочину” йдеться про характеристику ознак суб’єкта злочину, передбаченого ст. 149 КК України. Спочатку автор наводить загальну характеристику ознак цього елемента злочину, а потім здійснює їх порівняльний аналіз з аналогічними ознаками, що знайшли своє закріплення в відповідних статтях кримінальних кодексів ряду іноземних держав. До того ж дисертант аналізує наукові підходи до цієї проблеми, ураховуючи думки працівників правозастосовчих органів. На основі одержаних результатів автор дійшов висновку, що суспільно-небезпечне діяння, яке має назву “Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини”, може вчинюватися не тільки повнолітніми, а й у ряді випадків – особами віком від 14 до 18 років. Причому чотирнадцятирічні та п’ятнадцятирічні підлітки можуть брати участь у торгівлі людьми лише в тих випадках, коли цей злочин скоюється в групі з дорослими особами. Відсутність криміналізації дій таких підлітків у деяких випадках унеможливило доведення вини повнолітніх злочинців, оскільки попередню роботу виконують саме підлітки (вербування жінок, проведення зустрічей з ними тощо), які, будучи проінструктовані з боку тих же дорослих про відсутність стосовно них будь-якої небезпеки через законодавчу неврегульованість питання про вік кримінальної відповідальності за вчинення торгівлі людьми, замовчують про будь-які факти злочину. Це дало підстави автору дійти висновку про доцільність і необхідність зниження віку кримінальної відповідальності за вчинення дій, описаних в частинах 2 та 3 ст. 149 чинного Кодексу, з 16 до 14 років шляхом законодавчої фіксації даної пропозиції у ч. 2 ст. 22 КК України.

У підрозділі другому “Суб’єктивна сторона складу злочину” дається аналіз ознак суб’єктивної сторони торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо передачі людини, визначається її значення для правильної кримінально-правової оцінки вчиненого діяння.

Розкриваючи зміст психічного ставлення суб’єкта досліджуваного злочину до діянь, які він учиняє, автор доходить висновку про те, що форма вини є умисною. Мотиви можуть бути різними і на кваліфікацію впливати не повинні. Як правило, це корисливість або інша особиста зацікавленість, хоча можуть бути й заздрість, помста тощо. Особливість чинної конструкції ст. 149 КК України полягає в тому, що для притягнення до кримінальної відповідальності винного за вчинення злочину в третій формі необхідно довести факт розуміння особою, яка передає людину, про цілі її придбання вже на момент продажу.

Автор доводить, що в ч. 1 ст. 149 КК України міститься некоректний перелік цілей. З одного боку, він характеризується неповнотою (зокрема, не враховані такі цілі, як проведення незаконних дослідів над людиною, примусове одруження тощо). З іншого ж – існує невідповідність викладених у статті цілей дійсній (реальній) меті вчинення злочину “торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини”. Злочинці, на думку автора, займаються цією протиправною діяльністю саме через те, що вона є джерелом одержання величезних прибутків і являє собою засіб задоволення багатьох злочинних потреб (мова йде, зокрема, про випадки передачі людини під заставу, за борги тощо). Цілі ж, сформульовані законодавцем у ч. 1 ст. 149 КК України, – це не що інше, як певні “інструменти”, за допомогою яких винні особи досягають дійсних злочинних результатів, тобто отримують наживу або іншу вигоду. Наприклад, за рахунок сексуальної експлуатації жінки “людолови” прагнуть отримати певні злочинні доходи.

Виходячи з того, що на законодавчому рівні не вирішено питання, пов'язане з тлумаченням поняття “порнобізнес”, а в існуючій редакції ст. 149 КК України його покладено в основу однієї з цілей, автор дійшов висновку, що під ним слід розуміти *виготовлення з метою розповсюдження або збуту, а так само розповсюдження та збут предметів, що є носіями текстової або графічної інформації, яка в грубій, натуралістичній формі висвітлює описування чи зображення статевих органів, статевих актів чи будь-яких інших статевих зносин між людьми або між людьми та тваринами, і призначені для збудження статевої пристрасті людини, а також використання людей у їх створенні, з метою одержання доходу чи іншої вигоди.* До таких предметів, на думку дисертанта, можуть бути віднесені твори, картини, фотографії та інші носії, а також кіно- та відеопродукція з указаною інформацією.

У розділі третьому “Кваліфіковані види злочину “Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини” піддано аналізу кваліфікований та особливо кваліфікований склади злочину, передбаченого ст. 149 КК України, тобто діяння, описані в частинах другій і третій цієї норми.

У першому підрозділі “Кваліфікований склад злочину” автор розглядає кваліфікуючі ознаки вказаного злочину і тлумачить їх з урахуванням положень кримінально-правової доктрини та логіко-граматичного методу дослідження. Він доводить, що дії, які входять до об'єктивної сторони “білого рабства”, вчинені з використанням обману потерпілого або з вивезенням жертви за кордон України, відзначаються підвищеною суспільною небезпекою, у зв'язку з чим він пропонує виключити з ч. 1 ст. 149 КК таку конститутивну ознаку злочину, як “переміщення потерпілого через державний кордон України”, і вказати її в якості кваліфікуючої в ч. 2 ст. 149 КК України, а також доповнити цю норму кваліфікуючою ознакою “учинення злочину шляхом обману”.

Крім цього, автор доводить доцільність заміни використаного в ч. 2 ст. 149 КК тексту “стосовно кількох осіб” на “стосовно кількох людей”.

У підрозділі другому “Особливо кваліфікований склад злочину” досліджується особливо кваліфікований склад злочину. З огляду на відповідні законодавчі акти, міжнародні конвенції дисертант визначає зміст кожного діяння, вказаного в ч. 3 ст. 149 КК України, розглядає питання кваліфікації, а також досліджує наявну проблему вжитої в цій нормі термінології. Так, автор доводить, що дії, передбачені ст. 149 КК України, які вчинені злочинною організацією, слід кваліфікувати за сукупністю ч. 3 ст. 149 і ч. 1 ст. 255 чинного Кримінального кодексу. Він обґрунтовує доцільність уточнення вжитої в згаданій диспозиції термінології, пропонуючи доповнити законодавчо зафіксований у ч. 3 ст. 149 текст “...пов'язані з незаконним вивезенням дітей за кордон...” словом “малолітніх”. Чільне місце в рамках цього підрозділу посідає проблема визначення поняття “тяжких наслідків” як одного з імовірних результатів вчинення дій, що становлять об'єктивну сторону злочину. До них можна відносити лише ті, стосовно яких винний має умисну або необережну форму вини. Не можна розглядати, наприклад, смерть батьків жертви як різновид тяжких наслідків, оскільки цей результат знаходиться поза межами суб'єктивної сторони злочину, що розглядається. У ході дослідження такої ознаки, як “вилучення у потерпілого органів чи тканин для трансплантації чи насильницького донорства”, дисертант аргументує доцільність заміни вжитих у ч. 3 ст. 149 слів “...з метою вилучення у потерпілого...” на “...для вилучення у потерпілого...”, оскільки це не кінцева мета, а засіб досягнення мети, якою, наприклад, може бути одужання як одна із форм іншої вигоди – однієї зі справжніх цілей даного злочину.

У розділі четвертому “Кримінально-правові заходи впливу щодо осіб, які займаються торгівлею людьми” дисертант розглядає заходи кримінально-правового характеру, які можуть бути застосовані до суб'єктів досліджуваного злочину. Описуються принципи призначення покарання, висвітлюється проблема недоцільності законодавчої фіксації в санкції ч. 3 ст. 149 КК України конфіскації майна саме як обов'язкового додаткового виду покарання, досліджується питання про можливість застосування до осіб, які займаються торгівлею людьми, таких кримінально-правових інститутів, як звільнення від відбування покарання з випробуванням і

звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років.

Автор доводить, що торгівля людьми не завжди є корисливим злочином, а тому, виходячи зі змісту ч. 2 ст. 59 КК України, обґрунтованість уживання конфіскації майна саме як обов'язкового додаткового виду покарання, втрачається. На думку автора, дану ваду можна усунути шляхом заміни обов'язкового характеру згаданого виду покарання альтернативним.

На думку дисертанта, до кримінально-правових заходів впливу на осіб, які займаються торгівлею людьми, можна віднести як заходи, що обов'язково пов'язуються з реальним позбавленням волі, так і заходи, які за своїм змістом не вимагають ізоляції винного від суспільства. Тому автор обґрунтовує можливість і доцільність у ряді випадків, за наявності необхідних для того умов, звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК України) осіб, що вчинили досліджуваний злочин. До того ж, ураховуючи, що за статистикою торгівлею людьми в Україні займаються й жінки, автор дійшов висновку про можливість і доцільність застосування спеціального різновиду інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням – “звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років” (ст. 79 КК України) – до жінок, які є суб'єктами даного злочину. Це стосується всіх злочинів, передбачених як в ч. 1, так і в ч. 2 ст. 149 КК України (в останньому випадку – якщо визначеною судом основною мірою покарання є позбавлення волі на строк не більше п'яти років). Можливість застосування цього інституту в разі вчинення дій, передбачених ч. 3 ст. 149 КК України, набуде актуальності лише в тих випадках, коли суд за наявності зазначених у ч. 1 ст. 69 КК України умов дійде висновку про можливість призначення покарання нижчого від найнижчої межі. Причому таке покарання має або дорівнювати п'яти рокам позбавлення волі, або бути меншим за цей строк.

Дисертант також обґрунтовує доцільність уточнення санкції ч. 1 ст. 149 КК України. Він пропонує вказати в ній покарання у виді *позбавлення волі на строк до шести років*. Аргументуючи таке розуміння проблеми, автор зазначає, що в ряді випадків суди стикаються з серйозними труднощами, призначаючи за цією нормою покарання за злочин, який за ступенем суспільної небезпеки не відповідає розмірам нижчої межі покарання, законодавчо описаного в санкції ч. 1 ст. 149 КК України, а саме позбавлення волі на строк від трьох (до восьми) років.

У висновках викладено основні теоретичні положення, результати проведеного дослідження та певні рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності застосування даної кримінально-правової норми й полегшення її розуміння. А також запропоновано авторську редакцію статті 149 КК України.

“Стаття 149. Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини

1. Купівля-продаж, інша оплатна передача або інше оплатне одержання людини, а так само здійснення стосовно неї будь-якої іншої незаконної угоди, з метою наживи або іншої вигоди – караються позбавленням волі на строк до шести років.

2. Ті самі дії, пов'язані з переміщенням за згодою або без згоди потерпілого через державний кордон України, а також якщо вони вчинені щодо неповнолітнього, кількох людей, повторно, за попередньою змовою групою осіб, шляхом обману, з використанням службового становища або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до дванадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

3. Дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, вчинені організованою групою або пов'язані з незаконним вивезенням малолітніх дітей за кордон чи неповерненням їх в Україну, або для вилучення у потерпілого органів чи тканин для трансплантації чи насильницького донорства, або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, –

караються позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

4. Особа, яка придбала людину з метою наживи або іншої вигоди, але в подальшому не вчинила стосовно цієї людини ніяких злочинних дій і відпустила придбану людину на волю,

компенсувавши їй завдану шкоду, звільняється від кримінальної відповідальності за діяння, описані в частинах 1, 2 або 3 цієї статті.

5. Чинність цієї статті не поширюється на випадки придбання людини для її звільнення від злочинної залежності, що утворилася в результаті вчинення стосовно неї злочину, описаного в частинах 1, 2 та 3 цієї статті”.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ:

1. Лизогуб Я.Г. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини: Монографія / МВС України, Луган. акад. внутр. справ ім. 10-річчя незалежності України; [Наук. ред. д-р юрид. наук, проф. С.С. Яценко]. – Луганськ: РВВ ЛАВС, 2003. – 206 с.
2. Лизогуб Я.Г. Еволюційний процес міжнародно-правової боротьби з торгівлею людьми як злочином, що посягає на волю та недоторканність людини // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. – 2000. – № 4. – С. 85-97.
3. Лизогуб Я.Г. Стаття 124-1 Кримінального кодексу України: проблеми правової термінології та необхідність її вдосконалення // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. – 2001. – № 2. – С. 115-122.
4. Лизогуб Я.Г. Норма про відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини: можливий спосіб її удосконалення // Український часопис міжнародного права. – 2002. – № 1. – С. 66-68.
5. Лизогуб Я.Г. Про врахування обману як способу вчинення злочину, передбаченого ст. 149 КК України // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. – 2002. – № 1. – С. 127-133.
6. Лизогуб Я.Г. Відмежування торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо передачі людини від суміжних злочинів // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. – 2002. – № 2. – С. 112-121.
7. Лизогуб Я.Г. Особливості кримінально-правової заборони торгівлі людьми в пам'ятках права досоціалістичного періоду: порівняльно-правовий аспект // Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. – 2002. – № 4. – С. 94-105.
8. Лизогуб Я.Г., Карчевский Н.В. Група лиц по предварительному сговору с позиций нового Уголовного кодекса Украины // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. – 2001. – № 4. – С. 48-52.

АНОТАЦІЇ

Лизогуб Я. Г.. Кримінальна відповідальність за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини: порівняльно-правове дослідження. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2003.

Дисертація є першим в Україні науковим дослідженням кримінальної відповідальності за торгівлю людьми або іншу незаконну угоду щодо передачі людини в порівняльно-правовому аспекті.

Автором визначаються поняття “право людини на свободу”, “право людини на особисту недоторканність”, “торгівля людьми”, “купівля людини”, “продаж людини”, “інша оплатна передача людини”, “інше оплатне одержання людини”, “здійснення стосовно людини будь-якої іншої незаконної угоди”. Розкривається зміст родового і безпосереднього об'єктів цього злочину,

виявляються особливості об'єктивної та суб'єктивної сторін основного складу торгівлі людьми, а також суб'єкта даного злочину. Досліджуються кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки злочину. Піддається розгляду питання покарання. Сформульовано практичні рекомендації щодо правильного застосування ст. 149 КК України. Висловлено пропозиції щодо її вдосконалення, зокрема запропоновано власну редакцію цієї норми.

Ключові слова: право на свободу, право на особисту недоторканність, торгівля людьми, продаж людини, купівля людини, інша оплатна передача людини, інше оплатне одержання людини, здійснення стосовно людини будь-якої іншої незаконної угоди, нажива, інша вигода.

Лизогуб Я.Г.. Уголовная ответственность за торговлю людьми или иное незаконное соглашение в отношении передачи человека: сравнительно-правовое исследование. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, 2003.

Диссертация представляет собой первое в Украине научное исследование вопросов уголовной ответственности за торговлю людьми или иную незаконную сделку в отношении передачи человека в сравнительно-правовом аспекте. Автором анализируются объективные и субъективные признаки этого преступления, его квалифицированные виды. Отдельный раздел посвящен вопросам наказания.

Диссертант доказывает, что основным непосредственным объектом преступления, предусмотренного ст. 149 КК Украины, следует считать свободу и личную неприкосновенность человека, а торговлю людьми необходимо понимать как сделку по поводу его купли-продажи с целью наживы или иной выгоды. Обосновывается целесообразность введения в норму специального основания освобождения от уголовной ответственности – деятельного раскаяния за совершение действий по приобретению человека, когда приобретатель, не совершив в отношении полученной "жертвы" никаких преступных действий, отказывается от незаконного ее использования и отпускает на свободу, компенсировав при этом причиненный ей вред.

Впервые в Украине автором высказывается предложение о целесообразности и необходимости выведения из-под действия ст. 149 КК Украины сделок по приобретению человека, когда приобретатель преследует благородные цели, стремясь освободить "жертву" от преступной зависимости, которая образовалась в результате совершения в отношении ее каких бы то ни было незаконных сделок, связанных с ее передачей (отчуждением).

Автором определяются ряд понятий, в частности "право на свободу", "право на личную неприкосновенность", "торговля людьми", "купля человека", "продажа человека", "иная оплачиваемая передача человека", "совершение в отношении человека какой бы то ни было иной сделки". Исследуются квалифицирующие и особо квалифицирующие признаки преступления. Рассматривается проблема применения наказания. Формулируются практические рекомендации, высказываются идеи по усовершенствованию ст. 149 УК Украины. Предлагается своя редакция нормы.

Ключевые слова: право на свободу, право на личную неприкосновенность, торговля людьми, продажа человека, купля человека, иная оплачиваемая передача человека, иное оплатное получение человека, совершение в отношении человека любого иного незаконного соглашения, нажива, иная выгода.

Lyzohub Yaroslav H. The criminal responsibility for Trade in Human Beings or Other Illegal Transaction Concerning Transfer of Human Being: comparatively-lawful research. – Manuscript.

The dissertation for a PhD in Law Degree Sciences in speciality 12.00.08 – criminal law and criminology; the criminal-executive law. – The Kyiv National University named after Taras Shevchenko, Kyiv, 2002.

The dissertation represents the first in Ukraine scientific research of a criminal-law protection of the freedom and inviolability of a human being in a comparatively-lawful context using the example of the legal analysis of the article 149 of the Criminal Code of Ukraine 2001 – “Trade in Human Beings or Other Illegal Transaction Concerning Transfer of a Human Being”.

Concepts “human rights to freedom”, “human rights to personal inviolability”, “trade in human beings”, “the purchase of a human being”, “sale of a human being”, “other paid transfer of a human being”, “other paid receiving of a human being”, “effectuation of any other illegal transaction concerning other human being”.

The contents of the generic and immediate objects of this crime are opened, features of the objective and subjective sides of the structure of people trading and also the subject of the given crime are displayed. Qualificatory attributes of “white slavery” are investigated here. The sphere of criminal-law measures of the influence regarding individuals who are engaged in trade in human beings is defined. The contents of forms of the participation in the effectuation of the examined crime is reviewed.

The practical recommendations concerning correct enforcement of the art. 149 of the Criminal Code of Ukraine are formulated, also propositions concerning improvement of the article are advanced, besides own version of this norm is proposed.

Key words: the right to freedom, the right to personal inviolability, trade in human beings, sale of a human being, purchase of a human being, other paid transfer of a human being, other paid receiving of a human being effectuation of any other illegal transaction concerning other person, profit, other benefit.

Підписано до друку 04.03.2003. Папір офсетний. Формат 60x90/16.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 1,0. Наклад 100 прим. Зам. № 8

Редакційно-видавничий відділ ЛАВС МВС
імені 10-річчя незалежності України
Друкарня РВВ ЛАВС
91493, м. Луганськ, сел. Ювілейне, вул. К. Маркса, 4